

ВИХОВАННЯ ДИСЦИПЛІНОВАНOSTI МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ В НИХ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

У статті презентовані методологічні основи виховання дисципліни у молодших школярів та результати спеціального вивчення дитячих уявлень про дисциплінованість як складову правової культури.

В статье представлены методологические основы воспитания дисциплины у младших школьников и результаты специального изучения детских представлений о дисциплинированности как составляющей правовой культуры.

The aim of this article is the presentation of primary pupils' comprehension of discipline in the context of the formation of the principles of their legal culture.....

Суттєві зміни, які відбуваються у сучасній Україні, в багатьох сферах життя суспільства, трансформування суспільних відносин, перегляд системи цінностей і пріоритетів зумовлені переходом нашої держави на шлях формування демократичної, правової держави і становлення громадянського суспільства. У цьому контексті важливого значення набуває формування правової культури молодих поколінь, здатних не тільки до усвідомлення цінності набутих знань, а й до особистого сприйняття норм права, правовідповідної поведінки, що є основними характеристиками правової вихованості особистості.

Проблематика, яка пов'язана з формуванням правової культури, здавна привертала до себе увагу філософів, педагогів, психологів, юристів. Філософський та культурологічний її аспекти знайшли відображення у працях Аристотеля, Платона, І.Канта, Г.Сковороди. В наш час її активно досліджує педагогіка (І.Зязюн, В.Кремень, Л.Малишко, І.Миронюк, Ю.Римаренко, О.Сухомлинська); соціологія (Г.Андрєєв, М.Леонтєв);

психологія (Б.Ананьєв, Г.Балл, М.Боришевський, Л.Виготський, С.Рубінштейн, Е.Фромм). Юридичний аспект висвітлено в працях С.Алексєєва, В.Бабаєва, Н.Подберезського, О.Скакуна. У наукових працях названих авторів достатньою мірою розкрито методика та зміст формування правової культури підлітків та юнацтва.

Проте проблема формування правової культури молодших школярів вивчена недостатньо. Її побіжно висвітлюють у своїх працях І.Бех, Н.Бібік, І.Козубовська, В.Оржеховська, М.Фіцула та ін. Виконано ряд дисертаційних досліджень (Д.Бойко, В.Владимирова, О.Ганзенко, І.Запорожан, Л.Твердохліб), у яких порушено питання формування досліджуваної якості в учнів початкової школи. Дослідники акцентують увагу, в основному, на проблемах формування правосвідомості, гуманістичної високоморальної поведінки, превентивному вихованні, тлумачать у гармонійній єдності право і мораль, вивчають правосвідомість як духовну цінність. Утім цілеспрямованого вивчення теорії і методики формування правової культури молодших школярів у процесі позаурочної діяльності допоки не здійснювалось.

Метою статті є презентація методологічних основ виховання дисципліни у молодших школярів та результатів спеціального вивчення дитячих уявлень про дисциплінованість як складову правової культури.

Правову культуру традиційно тлумачать як складову і вияв духовної культури особистості (С.Гончаренко, В.Кремень, О.Сухомлинська та ін.). Такий дефінітивний підхід базується на ідеї гармонійності, цілісності розуміння сучасного світу, єдності природного, соціального й духовного середовища розвитку особистості. Дослідники дійшли спільної думки, що правова культура – складне інтегральне й динамічне утворення [2; 4; 5; 8].

Ми виходимо з того, що правова культура особистості – це її позитивна правова свідомість і дії в контексті реалізації власних здібностей і соціальних якостей на основі правового досвіду; це складне психологічне утворення, сукупність стійких характеристик правосвідомості, поведінки особи на основі правових знань, які повинні перерости в особисті переконання.

Отже, правова культура, маючи синдикативну основу, формує свідомість не лише на інтердикативному рівні, тобто на рівні її функціонування у відповідності з певною системою правових заборон, але й могутньо впливає на юстиціальну свідомість, тобто керується моральними цілеустановками і гарантує сталість особистих поведінкових програм.

Формування правової культури особистості відбувається у межах вікових особливостей. Уже починаючи з молодшого шкільного віку (поки дитина сприйнятлива до емоційних впливів) потрібно формувати у дітей основні поняття про добро, істину, обов'язок, відповідальність шляхом розкриття азбуки загальнолюдської моралі, формування основ правової культури. Діти 6 – 10 років добре піддаються вихованню, оскільки саме в цей час закладаються основи особистості, її характеру, визначається спрямованість її розумового, морально-правового та естетичного розвитку. Знання та вміння, накопичені дитиною в цьому віці, пізніше стають основою формування стійких морально-правових звичок і переконань, високих життєвих ідеалів. Для морально-правового розвитку дитини цей вік є особливо важливим тому, що саме у цей час засвоюється досвід, форми поведінки старших поколінь, формуються оціночні судження; зміцнюється певне ставлення до оточення і до себе. У дітей складаються певні уявлення про дружбу, товаришування, взаємодопомогу, любов до батьків, до школи, до природи, до рідного міста, врешті до Батьківщини. На основі цього досвіду дитина починає виявляти самостійність, свідомість у ставленні до навколишнього світу та людей, до морально-правових норм суспільства.

В контексті нашого дослідження *правову культуру молодшого школяра* ми тлумачимо як поліфункціональне особистісне утворення, яке народжується внаслідок формування основ правосвідомості та навичок саморегуляції правової поведінки на основі ціннісно-мотиваційного ставлення до суспільних норм життя.

Структурно-компонентний аналіз правової культури молодшого школяра дозволив виокремити її когнітивно-знаннєвий, мотиваційно-

ціннісний та поведінково-діяльнісний складники. Так, когнітивно-знаннєвий компонент правової культури передбачає формування у молодших школярів правових уявлень і правових знань, тобто надійної інтелектуальної основи, без якої адекватне осмислення дітьми правових норм неможливе. Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає формування у молодших школярів правосвідомості на основі правових ціннісних орієнтацій та правових мотивів, що утворює необхідну емоційно-почуттєву основу освоєння учнями правових канонів. Поведінково-діяльнісний компонент відповідно синтезує набуті правові знання та ціннісне ставлення школярів до них і уможлиблює матеріалізацію результатів цього синтезу у поведінкових програмах дітей.

Зупинимось детальніше на характеристиці поведінково-діяльнісного компонента правової культури, який, згідно гіпотези нашого дослідження, передбачає формування у молодших школярів адекватних уявлень про дисципліну, дисциплінованість, про форми дисциплінованої поведінки у суспільстві, зокрема в школі. Ми вважаємо, що правова поведінка не є особливою діяльністю дитини, а вчинки, продиктовані правовими мотивами, є нормативною поведінкою учня. Дотримання правових принципів – це, перш за все, робота свідомості, правовий вибір і його вольове здійснення. Аналізуючи психологічну суть діяльності, С. Рубінштейн вказував, що вона переважно функціонує у двох планах: як перетворення суб'єктом предметної об'єктивної реальності і як поведінка, що передбачає таку активність суб'єкта, за якої головним є усвідомлення ставлення людини до інших людей, до норм суспільного права. Він вказує, що другий план є “новим специфічним аспектом”, який відображає правовий зміст загального поняття діяльності як системи дій [7,с.198].

Досліджуючи феномен правової поведінки. Д.Фельдштейн стверджує, що вона, будучи ідеалом, метою правових прагнень, повинна жити у свідомості індивіда як зразок і критерій оцінки себе самого і своїх

практичних дій – у протилежному випадку індивід не може розвиватися правовідповідно, тобто як особистість [11, с.81].

Завдяки стійкості, довільності поведінки у молодшому шкільному віці можна говорити про зародження правових якостей особистості, тобто стійких рис характеру, що втілюють ті чи інші правові норми, а саме: ввічливість, уважність, скромність, тактовність, чуйність, делікатність, пунктуальність і відповідальність, дисциплінованість і організованість, толерантність, сумління, чесність, правдивість, доброзичливість, культуру мовлення, культуру взаємин у праці, культуру зовнішнього вигляду тощо. Молодші школярі здатні усвідомити правові якості і співвіднести їх з учинками щодо інших людей, але не завжди реально виконують подібні дії у власній поведінці.

Однією із морально-правових якостей особистості є дисципліна (*від лат. – вчення, виховання, розклад*) як певний порядок, що відповідає нормам, правам і моралі суспільства, визначається суспільними відносинами і слугує для їхньої підтримки [6,с.199]. Дисципліна – якісна характеристика порядку, організованості певної спільноти, сфери життєдіяльності людей, що відображає відповідність їхньої поведінки загальноприйнятим нормам права і моралі [9,с.88].

У педагогіці розрізняють дві форми дисципліни: свідому й несвідому або внутрішню і зовнішню. Свідома (внутрішня) дисципліна спирається на усвідомлення людиною своїх обов'язків і розуміння тих правил, яким вона підкорюється. За такої дисципліни створюється особисте усвідомлення своєї правоти і сили, оскільки, підкорюючись певним правилам, людина підкорюється сама собі, своєму сумлінню й свідомості. Розробивши теорію дисципліни, А.Макаренко зазначав, що вона потрібна для того, щоб кожна людина свідомо виховувала в собі уміння переборювати перешкоди, формувала впевненість у своїх силах і правоті, була переконана в необхідності та корисності своєї діяльності для суспільства [3,с.334]. Несвідома (зовнішня) дисципліна базується на почутті остраху і карі за

невиконання обов'язків або на бажанні одержати схвалення, винагороду за її виконання. У даному випадку відсутнє усвідомлення доцільності правил, що регулюють діяльність [1,с.366].

На думку Г.Ващенко, саме свідомо дисципліна тісно пов'язана із самодисципліною, а точніше спирається на неї, а також передбачає формування такої риси характеру, як дисциплінованість, почуття обов'язку і відповідальність. Самодисципліна, на думку педагога, – це організованість людини в своєму особистому житті й праці, що вимагає підкорення своєї поведінки певному високому ідеалу [1,с.366].

У педагогічній системі В.Сухомлинського основою свідомої дисципліни учнів є відповідальність, яка органічно поєднує громадянськість і совість. На думку педагога, саме “совість” є тим центральним утворенням у свідомості дитини, тим внутрішнім механізмом, що детермінує напрям становлення індивіда як особистості [10,с.25].

У сучасних дослідженнях дисциплінованість трактують як свідоме підпорядкування людиною своєї поведінки прийнятому порядку, тобто як прагнення і вміння керувати своєю поведінкою відповідно до суспільних норм і вимог правил поведінки. Дослідники вважають, що виховання дисциплінованості як однієї з морально-правових рис особистості включає: усвідомлення норм і правил дисципліни; виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки; організацію щоденної практичної дисциплінованої поведінки: чіткого режиму дня і педагогічно грамотної організації навчання, праці, дозвілля; формування вольових якостей [2,с.92].

Характер дисципліни всього суспільства, як відомо, відображає шкільна дисципліна, яка передбачає дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення суспільному обов'язку [6,с.749]. Показниками високого рівня дисципліни є розуміння учнями необхідності дотримання її в школі, громадських місцях, в особистій поведінці; готовність і потреба у виконанні загальноприйнятих норм і правил дисципліни праці, навчання, вільного часу;

самоконтроль у поведінці; боротьба з порушниками дисципліни в школі та за її межами.

Виховання звички дотримуватись правил поведінки, дисциплінованості, дисципліни починається з перших днів перебування дитини в школі. Учитель початкових класів повинен чітко знати, якими методами домагатися її, пам'ятаючи, що навіть наймолодший учень-першокласник – це вже громадянин, наділений певними правами і обов'язками. На жаль, учителі початкових класів дуже часто бачать в ньому лише дитину. Деякі з них впливають на школярів тільки суворістю, прагнуть домогтися слухняності, ламаючи волю дитини. У такому разі в учнів виховується бездумний послух або зухвала непокора. Невсипущий контроль, постійні заборони, обмеження і регламентації призводять до абсолютно протилежних результатів – все це згодом викликає у вихованців роздратування, грубість, непокору.

У процесі пошуково-експериментальної роботи нас цікавило питання сформованості у молодших школярів уявлень про дисциплінованість. Презентуємо результати дослідження, проведеного серед 235 учнів 3-4-х класів СЗОШ № 3, 4, 5, 31 м. Вінниці. Дітям було запропоновано пояснити, як вони розуміють поняття "дисципліна". Так, 57% опитаних учнів переконані, що дисципліна – це "дотримання правил поведінки у громадських місцях, школі, на уроці". А 21% респондентів уточнили поведінкову програму дисциплінованості: "не бігати, не кричати, не битися, слухатись учителя". Лише 22% школярів усвідомлюють дисципліну як "чесне виконання своїх обов'язків", "дотримання режиму дня", "життя за законами совісті".

Отримані відповіді дають підстави зазначити, що уявлення про дисципліну у більшості учнів початкових класів є досить формалізованими. Як правило, поняття "дисципліна" асоціюється в дітей із зовнішньо-показовим дотриманням правил поведінки у суспільних місцях. Відповідно, можемо зробити висновок, що правил поведінки учні будуть дотримуватись лише в тих ситуаціях, коли будуть під наглядом дорослих (учителів, батьків).

Лише невелика частина дітей молодшого шкільного віку здатна оцінити дисципліну з позицій внутрішньої потреби “бути сумлінним”, що надає особливої ваги таким уявленням як перспективним для формування правової культури.

Для з’ясування ціннісного ставлення школярів до поняття ”дисципліна”, їм було запропоновано також написати твір-міркування “Що буде відбуватися у школі, якщо відмінять дисципліну?” Більшість респондентів (88%) пов’язали відміну дисципліни з виникненням безладу, бійок, принижень, знущань; зламаним шкільним приладдям, пошкодженням будівлі школи; отриманням тілесних ушкоджень тощо. Лише 12% учнів передбачили більш глибокі наслідки: позбавлення можливості отримувати освіту; зникнення поваги один до одного; недотримання своїх обов’язків тощо. Аналіз творів-міркувань засвідчує, що поняття “дисципліна” допоки не увійшло в структуру особистісних цінностей більшості молодших школярів. Усвідомлене розуміння учнями вартісних аспектів дисципліни для життя людини, зокрема для навчання в школі притаманне невеликій частині вихованців.

Виходячи з того, що вихованці не зможуть розвиватись правовідповідно, якщо в основі правової поведінки не буде покладена критична оцінка себе і своєї поведінки, наступне пропонуване учням завдання мало рефлексивну спрямованість. Школярам необхідно було намалювати себе на “Сходінках дисциплінованості” (умова: на нижчій сходинці апріорі стоять недисципліновані люди, на найвищій – найдисциплінованіші). Проаналізувавши малюнки, ми з’ясували, що 14% школярів поставили себе на найвищу сходинку; 74% учнів намалювали себе на одну-дві сходинки нижче від найвищого щаблю; лише 12% дітей зважено намалювали себе посередині сходів. Жодний учень не позиціонував себе як недисциплінований школяр. Отримані результати є підтвердженням некритичності уявлень більшості вихованців про рівень власної дисциплінованості. Звісно, незначні порушення правил поведінки на уроці,

на думку дітей, не стали показниками низької дисциплінованості. Але більшість учнів очевидно ігнорували інші аспекти дисципліни – сумлінне виконання обов'язків, доручень; дотримання режиму дня тощо.

Знаменно, що серед основних методів та прийомів виховання свідомої дисципліни молодших школярів педагоги традиційно виокремлюють постановку перспектив, переконання, позитивний приклад, доручення, вимогу, привчання, вправління в поведінці, примус, заохочення, покарання [2; 8; 3; 10]. З нашого погляду, достатньо дієвими можуть стати й певною мірою осучаснені прийоми виховання свідомої дисципліни молодших школярів, які ґрунтуються на ціннісних аспектах правового виховання, як-от:

- правові ігри (наприклад, дидактичні ігри: "Ми – охоронці правопорядку", в ході якої учням надходять різні дзвінки із сигналами та проханнями про допомогу); діти мають розв'язати ситуації типу "Я маю право, але я не повинен", у ході яких дітям роздаються по дві картки з сюжетними малюнками з фразою "Я маю право на ...але я не повинен...", яку треба доповнити (наприклад: "Я маю право на житло, але я не повинен його псувати, ламати речі тощо); екологічні ігри-драматизації "Людино, хто ти на Землі?"; рухливі ігри "Збережемо красу доквілля"; ігри-подорожі "Подолянчики", "Країна Світлофорії" та ін.;
- малювання знаків "заборони" та "дозволу" певних видів поведінки на чужій планеті;
- написання казок: "Дисципліноване кошеня", "У країні Хаосу" та т.п.;
- конкурс на найдисциплінованіший клас (класи беруть на себе чітко окреслені зобов'язання, виражені в певних критеріях, наприклад, чергування без зауважень, чистота в кабінеті, відсутність запізень, відсутність зауважень на уроках з боку педагогів, повне виконання домашніх завдань, відсутність незадовільних оцінок, охайний зовнішній вигляд тощо);

- проведення обрядових свят: "Коли папороть цвіте", "Масляна", "Як на Різдво Христове", "Великдень"; тематичних свят: "Земля – наш спільний дім", "Абетка вічних правил";
- участь у колективному проєкті "Народний календар", в ході якого діти збирають інформацію про звичаєво-правові традиції рідного краю, а саме про ціннісно-правове значення календарних свят; "Традиції рідної школи", в ході якого діти створюють книжку "Зв'язок часів", у якій досліджують історію створення власної школи, шкільні традиції, творчий спадок випускників школи.

Отже, як підсумок зазначимо, що формування у молодших школярів уявлень про дисципліну потребує переосмислення методів і прийомів, які застосовуються у виховному процесі в школі першого ступеня. Належний рівень шкільної дисципліни сприятиме підвищенню ефективності виховної діяльності вчителів, даватиме змогу забезпечити повноцінний розвиток правової культури дітей. У той же час дисципліна дозволить обмежувати, гальмувати нерозважливі дії та вчинки окремих школярів, тобто буде мати превентивне спрямування. Молодший шкільний вік є саме тим періодом особистісного становлення дитини, у якому слід формувати чіткі уявлення вихованців про дисциплінованість як "епіцентр" правової поведінки, що надалі обумовить успішне формування правової культури учнів у цілому.

Література

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Підручник для педагогів. – К.: Школяр, 1999. – 385 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Макаренко А.С. Понятие дисциплины в общей системе воспитания / Педагогические сочинения. – В 8-ми т. – Т.1. – К.: Рад. школа. – 1976. – С. 11-12.

4. Педагогический словарь в 2-х томах / Под ред. И.А.Каирова, Н.К.Гончарова, Н.Д.Кузьмина и др. – Т.1. – М. : АПН РСФСР, 1960.– 774 с.
5. Педагогическая энциклопедия в 4х томах / Под ред. И.А.Каирова, Ф.Н.Петрова, А.И.Богомолова и др. – Т.1. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – 832 с.
6. Родинно-сімейна енциклопедія / Авт. кол.: В.М.Благінін, Н.І.Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф.С.Арвата та ін. – К.: Богдана, 1996. – 438 с.
7. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды: Основы онтологии, логики и психологии / Отв.ред. А.В.Брушлинский, В.А.Кольцова. – М.: Наука, 1997. – 462 с.
8. Самаріна С.І. Шкільна дисципліна як педагогічна категорія //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 18 / Редкол : І.А.Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», – 2008. – 532 с.
9. Словарь-справочник по педагогике / Авт. – сост. В.А.Мижериков; Под. общ. ред. П.И.Пидкасистого. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
- 10.Сухомлинський В.О. Вправляння – один із методів виховання свідомої дисципліни / Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад. Школа. – 1977. – С. 21- 29.
- 11.Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности. – Москва-Воронеж, 1996. – 512 с.